

VITA

PÁRTOK ÉS AGYTRÖSZTÖK

CSIZMADIA ERVIN

Az agytrösztek és a politikai versenyképesség

Reflexiók a hozzászólásokra

1998 végén Pártok és agytrösztek címmel vitaindítót írtam a *Politikatudományi Szemlébe*. Cikkem nyomán – több hozzászóló által érdekesnek, gondolatébresztőnek minősített – vita bontakozott ki a dolgozatról. Vitapartnereim (akiknek hozzászólásaira természetesen részletesebben is kitérek majd) sok hasznos és megalapozott észrevételt tettek, melyeket kiválóan tudok majd hasznosítani a későbbiekben, hiszen – mint azt írásomban is jeleztem – egy majdani, empirikus kutatásokon nyugvó tanulmány első – mondhatni előzetes – hipotéziseiről volt még csak módom beszámolni. Ugyanakkor nem lenne túlságosan ízléses, ha azzal érvelnék: tanulmányom inkább csak vázlat és hipotézisek gyűjteménye volt. Ezért nem azt a stratégiát választom, hogy a felmerült ellenvetéseket az eredeti dolgozat hipotetikusságával védjem ki. Ellenkezőleg: írásomra úgy tekintek, mint amely nem szorul semmiféle mankóra. Ezért bírálói nézeteit olyan felvetésekként kezelem, amelyek maximálisan tartalmi válaszokat igényelnek. Válaszomban először – az olvasó tájékozódásának megkönnyítése okából – röviden összefoglalom vitairatom fő mondanivalóját. Utána megkísérlem azt négy csoportba osztani. Válaszolni fogok a szemléleti kereteket, a fogalomhasználat következetességét, az agytrösztek és a választások egymásra hatását, illetve a hálózatokat és a gyenge kötéseket érintő felvetésekre.

A GONDOLATMENET REKONSTRUÁLÁSA

A *Politikatudományi Szemle* 1998. 4. számában megjelent vitaindító célja az volt, hogy az 1998-as magyarországi parlamenti választások végkimenetelének értelmezéséhez új szempontokat adjon. Természetesnek vet-

tem és hasznosíthatónak is gondolom azokat a magyarázatokat, amelyeket eredeti írásom bevezetőjében jeleztem, mégis úgy gondoltam: érdemes új megközelítési móddal próbálkozni. Így jutottam el ahhoz a – provokálónak tűnő – tézishoz, miszerint az 1998-as választások kimeneteleiben „kulcsszerepet játszottak a politikai agytrösztök, pontosabban az agytrösztök kimutatható koncentrálódása a jobbközép pártok holdudvarában”. Nem azt állítottam tehát – mint ez egyes bírálóimnál megjelenik –, hogy kizárólag ez a fejlemény vezette volna sikerre a jobbközép pártjait, mindenekelőtt a Fideszt. Azt azonban igen, hogy az agytrösztök koncentrálódása az „ütöképes alternatívaállítás” feltétele volt.

A dolgozat – bár a hazai választásoktól „indultam” – arányaiban jelezte, hogy a magyar viszonyok alaposabb elemzéséhez egyelőre nincsenek meg a megfelelő feltételek. Nem véletlen, hogy az írásnak csak a felében írok a hazai viszonyokról, a másik felében a nemzetközi trendekről esik szó. E nemzetközi trendeken belül három dimenziót emelek ki: az agytrösztök *fogalmát*, kialakulásuk és fejlődésük *szakaszait*, valamint *funkcióikat*. Már itt szeretném leszögezni, hogy ez utóbbi dimenzió (tehát az agytrösztök funkciói) is lényeges egész gondolatmenetem szempontjából, hiszen itt próbálok elkülöníteni a think-tank-szervezetek *tágabb* (az egész kommunikációs teret konstituáló) és *szűkebb* (a pártpolitikai életet befolyásoló) funkcióit. Ugyancsak itt utalok először bizonyos „rejtett” funkciókra, mint például a politikai verseny formálása. Mindezt azért kell külön is kiemelnem, mert legerőteljesebb kritikusom, Körösi András kizárólag a fogalomhasználat következetességét kéri számon rajtam és „eltekint” attól az apróságtól, hogy az általam alkalmazott agytröszt-definíciónak nem pusztán a fogalom, hanem a funkció is szerves eleme. Ezért aztán olyan következtetésekre jut, amelyek idegenek az eredeti cikk gondolatmenetétől. De erről később.

Írásomnak a hazai folyamatokat vizsgáló részét azzal indítom, hogy a háttérszervezetekről nem áll rendelkezésünkre használható definíció. Az általam ismert egyetlen átfogóbb munka (Juhász Gábor Pénzképviselet című könyve)¹ leginkább az alapítványok szerepével, illetve a pártok és a pártok holdudvarába tartozó alapítványok viszonyával foglalkozik, de meg sem kísérli, hogy pontosabb fogalmi leírást adjon. A dolgozat azt az álláspontot képviseli, hogy Magyarországon is léteznek a nyugatiakhoz hasonló agytrösztök, de akkor járunk el helyesen, ha ezen agytrösztök vizsgálatában nem ragaszkodunk mereven a nyugat-európai elemzési standardokhoz. Míg az általam választott brit példában az agytrösztök lényegében a nyilvánosság és a formális politikai szféra részei, addig Magyarországon – a rendszerváltás természetéből következően – a politika kettévált egy formalizált-intézményesedett és egy informális szférára. A hazai agytrösztök az utóbbiba kerültek – hogy miért, arra eredeti írásomban megkísérlek válaszolni.

Mindezek után kerül sor az általam „rejtettnek” nevezett agytrösztök azonosítására. A dolgozatban – bírálói jól látják – valóban használok a *kvázi-agytröszt* (tudományosan kétségkívül nehezen értelmezhető) fogalmát, amikor az 1994 előtti helyzetről beszélek. Hozzáteszem, hogy már e vitatható fogalom mellé is kontextus kerül. A dolgozatban két

ilyen úgynevezett kvázi agytrösztörről: a demokratikus ellenzékéről és a Demokratikus Charta mozgalmáról esik szó. Mindkét esetben jelzem (viszszautalva az agytrösztök nyugat-európai funkcióiról mondottakra), hogy ezek a kvázi-agytrösztök betöltnek olyan szerepet is, mint a nyugat-európai intézményesedett think-tank-szervezetek.

1994-től kezdődően válik igazán izgalmassá a kérdés, amikortól valódi agytrösztökről beszélhetünk. Sajnálom, hogy írásomban nem vált egyértelművé, hogy a kvázi-agytröszt fogalom bemutatása után kísérletet teszek egy – igaz, a nyugatival továbbra sem teljesen paralel – *háromelemes agytröszt fogalom kidolgozására*. Tekintettel a magyar rész elején kifejtettekre (amelyeket itt most nem ismételnék meg), érvelésem abból indul ki, hogy Magyarországon (sok ok miatt) nincs lehetőség az agytrösztök nyugatias morfológiai tulajdonságainak kifejlődésére. Ezért az általam adott definíció három egyenrangú elemre: a klasszikus agytrösztökre (mint például a Századvég Politikai Elemzések Központja),² a pártközi mozgalmakra és végül a média- és sajtókapcsolatok kiépítésére épül. A cikkben ezek után ezt a három területet pásztázom – elismerem: madártávlatból – végig, majd utána térek át annak a kérdésnek a vizsgálatára, hogy mindez hogyan függ össze a Fideszszel. A Fidesz-agytrösztök létrejöttének, szerepének elemzésében két irányadó szempont jelenik meg a dolgozatban. Az egyik: a Fidesz sok tekintetben hasonló utat járt be, mint a brit Konzervatív Párt. A másik: a Fidesz környezetében megjelenő agytrösztök feladata a versenyképesség új feltételeinek megteremtése volt. Az írás viszonylag bő terjedelemben foglalkozott (viszszautalva a nyugat-európai agytrösztökről írottakra) a Fidesz-agytrösztök *funkcióival*. (A hat elemből álló funkcióegyüttes ismételt bemutatásától ezúttal eltekinthetünk.) Végezetül felvettem az úgynevezett *gyenge kötések ereje* tézisének, amikor válaszolni kívántam arra a kérdésre, hogy a Fidesz szándékain kívül milyen sajátos körülmények vezettek a párt választási győzelmére vagy egyáltalán: kapcsolati hálóinak a korábbiaknál erőteljesebb kiépítésére. Arra a belátásra jutottam, hogy míg a rivális pártok (például az SZDSZ) inkább *erős kötések*et fejlesztett ki, addig a Fidesz hidakat épített olyan csoportokhoz, rétegekhez, amelyekről korábban távolabb állt.

Összegezve azt mondhatom, hogy a vitaindítóban a versenyképesség, a sikeresség és az innovativitás felől közelítettem meg a nyugat-európai és a hazai agytrösztök kérdéskomplexumát. Dolgozatomban arra a kérdésre kerestem a választ, hogy az 1998-as parlamenti választások győztese, a Fidesz hogyan formálta meg a versenyképesség és sikeresség szempontjából elengedhetetlen agytrösztjeit. Most pedig lássuk a bírálatokat!

SZEMLÉLETI KERETEK

Talán az első kérdés, hogy meghatározzuk a tanulmány műfaját. A hozzászólók e vonatkozásban igen széles skálán mozognak. Kőrösnéyi (1999. 1. 120.) „tisztelretreméltónak” tartja kutatási törekvéseimet, de úgy véli: „a szerző fogalmilag következetlen, semmilyen módszertani

eszközt nem próbált meg alkalmazni az írása elején megfogalmazott igen markáns tézisének alátámasztására, vagy akár csak bemutatására, hogy ez az igazolási lehetőség fennáll”. Pontosan azért emel véteket írásom ellen – hogy tudniillik nem eléggé kiérlelt koncepcióról van szó –, amiért Tardos Róbert (ha jól értem) megdicsér. Tardos ugyanis (1999. 3. 128.) írásomtól nem várta el azt a fajta módszertani és fogalmi precizitást, amelyet Körösiényi. Hozzászólását olvasva jöttem rá, hogy tulajdonképpen nagyon pontosan meghatározta írásom szemléleti kereteit, sőt műfaját. Tardos a megismerés „tudomány előtti” fázisáról beszél, „amikor még csak sejtjük valahol, hogy mi az, amit keresünk, de még nem igazán tudunk rámutatni, megnevezni – talán mert nincsenek megfelelő fogalmaink hozzá. A 'hangosan gondolkodás' próbaszerencsei folyamata – a kölcsönös tudás bizonyos minimumának kontextusa és megfelelő visszajelzések esetén – hozzájárulhat a megfelelő fogalmak megtalálásához, esetleg újak 'kikovácsolásához'. „Tardos még azt is hozzátézi, hogy „ahol a szellemi klíma inkább blokkolja, mint ösztönzi a tudományos (legyen akár pre-tudományos) kommunikáció ilyenfajta folyamatait, a teoretikus innováció fontos forrásai apadhatnak el”. Számomra ezek a megállapítások nem csupán dolgozatom újragondolásában hasznosíthatók, hanem rendkívül fontos szemléleti kereteket is jelentenek. Örülök és köszönöm, hogy Tardos észrevette a lényegét: valóban vannak esetek, amikor a kutató (még) nincs birtokában a legfontosabb fogalmaknak, szemléleti kereteknek és apparátusoknak, esetleg nem aggálytalan a módszertani eszköztára, de talán ezeknél a hiányosságoknál fontosabb az adott témakör bevezetése a tudományos közgondolkodásba. Egyébként Tardoséhoz közel álló véleményt fogalmaz meg Deseffy Tibor is, amikor (1999. 2. 130.) dolgozatom hibáit azzal „mentti”, hogy olyan típusú hibák találhatók benne, amely „jellemző azokra a kutatókra, akik valóban eredeti, konceptuális találmány alkalmazására törekednek”.

Többször is elolvasva a hozzászólásokat, nekem úgy tetszik: *két nagyon markáns álláspont* képviselői vitatkoznak itt egymással (természetesen engem is beleértve). Az egyik „csoport” kevésbé megengedő a módszertani és fogalmi „renyheségeket” illetően, és alapnormának tekinti a kutatói következetességet és megalapozottságot. Az igény természetesen akceptálható. A másik megközelítésben nagyon is van funkciója a „hangos gondolkodásnak”, illetve a nem teljesen kiérlelt tudományos elképzelésekről való kommunikációnak. Vitaindító dolgozatomban inkább ez utóbbi megközelítéshez áll közelebb, ugyanakkor azt is jelezni szeretném, hogy a két vélekedést nem állítanám szembe egymással. Visszatérek rá, hogy például a fogalomhasználatot illetően a dolgozat *következetesebb*, mint ahogyan azt Körösiényi gondolja.

Két konkrét felvetésre külön is ki kell térnem, mert mindkettő lényeges – mondhatni szemléleti – alapkérdéseket érint. Az első Boros László felvetéséhez kapcsolódik, aki (1999. 1. 113.) kritikusan közelíti meg a formalizált és a nem formalizált politikára vonatkozó nézeteimet. A második Mándi Tibornak az a felvetése (1999. 2. 119.), hogy a neokonzervatív ideológia 70-es évekbeli megerősödése voltaképpen

nem önmagából, hanem a baloldali ideológia válságából következik. Mindkettő lényeges – dolgozatom kiindulópontjait érintő – kérdés, ezért, ha röviden is, ki kell térnem rájuk.

Boros László hozzászólásában, személyes tapasztalatok alapján is, az enyémtől eltérő elemzési háló körvonalai bontakoznak ki. Boros rendkívül gondolatébresztő írásában új kategóriákat vezet be. Mélyen elgondolkodtatott, ahogyan árnyalni próbálja a formális és informális politikaformálásról általam írottakat. Vitatja, hogy helyes-e az az értelmezés, miszerint azért nem alakulhatott ki egy erőteljes think-tank-szféra Magyarországon, mert a rendszerváltás felértékelte a pártpolitikai és intézményes politikacsinálás folyamatait. Úgy látja: „a rendszerváltozás utáni első időszak pártpolitikai mechanizmusainak végső, pártokon belüli problémái nem elsősorban a formalizált szervezetek dominanciájából, hanem a nem formalizált, politikai hívőkből létrejött kiscsoportok multifunkcionális túlhatalmából keletkeztek”. Boros tehát „hívőknek” nevezi azokat a kiscsoportokat, amelyek a pártok körül nem csupán létrejöttek, de intézményekké is szerveződtek. Merész és ösztönző következtetése szerint Magyarországon azért nincs az angolszász példához hasonló agytröszt-szféra, mert a hívő kiscsoportoknak ezek az informális körei ebben nem érdekeltek, sőt ellenérdekeltek.

A magam részéről a gondolatmenetet possibiliisnek, ugyanakkor a későbbiekben tesztelendőnek gondolom. Azt azonban már most készséggel elfogadom, hogy a formális és az informális politikai szféráról általam adott leírás nem volt eléggé differenciált, és valóban nem úgy áll a helyzet, hogy az agytrösztökkel kapcsolatos ellenérzések pusztán a „hivatalos” politikai körök jellemzői lennének.

Ami Mándi Tibor felvetését illeti, bírálóm voltaképpen gondolatmenetem alapját kérdőjelezi meg, amikor azt állítja, hogy „a nyolcvanas évek konzervatív felvirágzásának oka a megelőző korszak jóléti politikájának látványos kudarcában ... keresendő és nem a konzervatív ideológia meggyőző újrafogalmazásában”. A „konzervatív ideológia újrafogalmazása” tétele azonban rendkívül sokrétegű. Tanulmányomban emellett érveltem, hogy a neokonzervatív reneszánsz a *politikai versenyképesség újrafogalmazásának* eszköze. Magyarán: ahhoz, hogy a Tory Párt verseny- és kormányképes erővé váljék, szükség volt a paternalista toryzmussal való szakításra. E talán legfontosabb célnak rendelődött alá a stratégia. Azaz lehet (ismerve a konzervatívok eredendő elméletellenességét), hogy a neokonzervatív *elmélet* továbbra sem vált koherenssé, de a neokonzervatív, a torykat integráló *ideológia* nagyon is markánsná vált. Dolgozatom gondolatmenete szempontjából másodlagos, hogy milyen szerepet játszott ebben a folyamatban a jóléti állam kudarca, habár magam is viszonylag hosszasan elemeztem az úgynevezett jóléti konszenzus periódusát.

Ha jól értem, Mándi arra céloz fenti megjegyzésével, hogy túlértékelem az analógiát az angol és a magyar példa között, ráadásul az angol példában sem úgy történtek a dolgok, ahogyan én leírom. Bírálóm véleményét azonban nem találom meggyőzőnek. Az természetesen minden helyzetben felvethető, hogy az egyik oldal előretörése nem saját tudatos

munkájának, hanem a rivális irányzatok kifulladásának köszönhető. Mégis fenntartom állításomat: a brit példa igenis alkalmazható a magyar helyzetre, már csak azért is, mert 1994 után eléggé hasonlóak voltak a kihívások a jobbközép pártok (s mindenekelőtt a Fidesz) számára, mint 1975 és 1979 között a konzervatívoknak Nagy-Britanniában.

A FOGALOMHASZNÁLAT KÖVETKEZETESSÉGÉRŐL

A vitaindító dolgozat a legtöbb kritikát a fogalomhasználat miatt kapta. Szoboszlai György (1999. 1. 103.) egyenesen azt állítja, hogy a fogalom nem használható Magyarországon. Szoboszlai úgy érvel, hogy „a tudományos igényű politikai stratégiai elemzés mint tartós tevékenység drága vállalkozás, ma jószerevel meghaladja a nagy pártok teherbíró képességét is” (104.). A szerző nem is látja realitását az agytröszt-szféra rövid távú meghonosodásának, helyette inkább a német mintájú alapítványok elterjedését tartja realitásnak – költségvetési forrásból.

Többen kritizálnak azért, mert ahová nézek, mindenütt agytrösztöt akarok látni. Török Gábor például azt állapítja meg, hogy fogalmilag következtelen vagyok: míg az angol példa vizsgálatára kidolgozok egy „jól használható, a nemzetközi tapasztalatoknak megfelelő” definíciót, addig ezt a definíciót a magyar példa tanulmányozásakor sutba dobom, és „teljesen más módon” definiálom a hazai agytrösztöket (1999. 2. 121.). Hasonló véleményen van Mándi Tibor is, aki szerint az agytrösztökről adott fogalmi körülírásom voltaképpen *felesleges* (1999. 2. 118.), és a javasolja a *public policy institute* fogalmának bevezetését. A legátfogóbban azonban Körösenyi András bírálja fogalomhasználatomat, úgyhogy a továbbiakban az ő észrevételire koncentrálok elsősorban.

Körösenyi a „fogalomhasználat állatorvosi lovának” nevezi dolgozatomat, s bár elismeri jó szándékomat a téma feldolgozásában, álláspontomat mégsem tekinti *szakmailag* megalapozottnak. Gondolatmenetének lényege a következő. Mándival ellentétben nem vitatja (1999. 1. 117.), hogy a brit példa kapcsán felállított fogalmi definíciónak van értelme. Úgy véli azonban, hogy a magyar fejezetben cikkem „sajátos fordulatot vesz, elkanyarodik, sőt szembekerül” az előzőekben állítottakkal. (118.) További alapvető bíráló észrevétele, hogy „nem sikerült a magyarországi agytrösztöket önállóan, a politikaformálás más szereplőitől elválasztva megragadni” (120.). Körösenyi voltaképpen „önkorlátozó” módon – ami helyeselhető – nem akar önálló értelmezéssel előállni, hanem kizárólag az eredeti írás „következetlenségeire” építve fejt ki elutasító álláspontját. A kritika persze az ő nézőpontjából jogosult (s mindazokéból, akik a dolgozatot az általam felállított kategóriák alapján kívánják megítélni), csakhogy az *én* nézőpontomból másként áll a helyzet.

Induljunk ki abból, hogy *van-e „elkanyarodás”* dolgozatom első (nemzetközi) és második (hazai) része között. Körösenyi szerint van, szerintem nincs. Álláspontját az általam megadott (1998. 4. 6–7.) fogalmi definícióra alapozza, és ezt a definíciót kéri számon rajtam a hazai viszonyok elemzésében. Követelményének a dolgozat valóban nem tesz ele-

get. De ez nem véletlen „feledékenység”. A nemzetközi részben ugyanis *három* dimenzióban közelítem meg az agytröszt-szervezetek kérdését. Először valóban megkísérlek egy fogalmi meghatározást adni. Utána az agytrösztök fejlődéstörténetének két hullámáról beszélek. Végül az agytrösztök funkcióiról esik szó. A magyar rész alaposabb elolvasása után nyilvánvalóvá válhat, hogy az itthoni viszonyokra alkalmazott fogalmi háló *mind a három* korábban bevezetett dimenziót számításba veszi, azaz a magyar agytrösztök definiálása *nem kizárólag* a fogalmi dimenzió alapján történik meg. Ahhoz tehát, hogy a Fidesz think-tank-szervezeteinek általam adott leírása értelmezhetővé váljék, nem elég a fogalmi definícióból kiindulni. Körösi pedig ezt teszi. Mivel úgy találja, hogy a vitairat elején adott fogalom nem kvadrál a magyar részben adott fogalommal, nem foglalkozik tovább a dolgozattal. A probléma csak az, hogy a dolgozat *végig abszolúte következetes* (más kérdés, hogy tartalmilag helyes-e), hiszen a hazai think-tank-szféra értelmezésében az előző részek (beleértve az agytrösztök funkcióiról írottakat is) az irányadók.

Körösi kritikájának fő eleme, hogy – nem tudván fogalmilag megfogni az általam vizsgált jelenséget – bevezetem a kvázi-agytröszt fogalmát. Úgy látja, erre a mankóra azért van szükségem, mert a nyugati agytrösztökre kifejlesztett fogalmi hálóm hazai terepen nem működik. Sajnos, nem erről van szó. A magyar fejleményekről írott részben világos, hogy a „kvázi-agytröszt” fogalma arra a vákuumhelyzetre utal (amely 1994-ig tart), amikor felmerült már az igénye a pártok mögötti háttérszervezeteknek, de ilyenek még nem léteztek. A mozgalmak – továbbra is fenntartom – agytröszt jellegű tevékenységet is betöltöttek nálunk, ami egyáltalán nem mond ellent az általam adott korábbi meghatározásoknak. A változás 1994 után kezdődött, amikortól *már nem kvázi-agytrösztök, hanem valódiak* kezdtek – persze nagyon lassan és rejtőzködően – kialakulni. Kritikusom nem érzékeli, hogy dolgozatom lényege ennek a már ténylegesen agytröszt-szféraként működő területnek a bemutatása, nem pedig – fogalmi maszatolással – a kvázi-agytröszt fogalom fenntartása.

Tartalmi értelemben a tanulmányban – támaszkodva a nemzetközi részben a funkciókról mondottakra – *három rétegű* agytröszt-szféráról beszélek. A klasszikus-intézményszerű agytrösztök jelentik az első szintet, a pártközi mozgalmak és szerveződések a másodikikat és a média- és sajtókapcsolatok a harmadikat. Mindezekkel a dolgozat azt állítja, hogy Magyarországon a nyugati *intézményszerű* agytrösztök funkcióit *nem csak intézményszerű* agytrösztök hordozhatják. Ami Körösi számára a dolgozatban „meglepő fordulat” (és ami mások számára is fejtörést okoz), az viszonylag könnyen értelmezhető probléma. A vitairat azt a nézetet képviseli, hogy Magyarországon egy *tágabb* értelmű think-tank-fogalommal kell dolgoznunk, már amennyiben kíváncsiak vagyunk arra, hogy milyen ágenseknek van esélyük például a közéleti témák napirendjének formálására.

Természetesen tisztában vagyok azzal, hogy a *szűkebb* (nyugat-európai) definíció szerint az agytrösztök – mint Mándi is írja – közpolitikai

kutatóintézetek. De mégsem csak kutatást végző, hanem a közvéleményt befolyásoló, a közélet témáinak körét is meghatározó képződmények. A tágabb hazai értelmezést tehát nem a következetlenség indokolja, hanem az, hogy megtaláljuk és számba vegyük azokat a tényezőket, amelyek nem csupán a *fogalmi, de a funkcionális* kritériumoknak is eleget tesznek. S pontosan ezáltal sikerül elválasztani az ilyen módon értelmezett agytrösztöket a politikaformálás más szereplőitől. Azt hiszem, a hazai szakszervezetek, kamarák vagy egyéb érdekcsoportok szerepe nem mosható össze az általam meghatározott think-tank-szervezetek funkciójával.

Végezetül megemlítem, hogy az általam alkalmazott agytröszt fogalom a többi hozzászólónak is szemet szúrt. Talán csak Tardos Róbert fogalmaz úgy (1999. 3. 129.), hogy a tanulmány fogalmi vázának rugalmassága heurisztikus szempontból inkább előny, a többiek számára inkább zavarok félreértések forrása. Bár igyekeztem megmagyarázni, hogy a dolgozatban semmiféle „fordulat”, „elkanyarodás” nincs a nemzetközi és a hazai fejezet között, meg kell fontolnom az elhangzott kritikákat. Hogy miként, arra a zárórészben térek majd vissza.

AZ AGYTRÖSZTÖK ÉS A VÁLASZTÁSOK

Az agytrösztök és a választási eredmények kapcsolatát tételező kiindulópontomat talán a leginkább Szoboszlai György opponálta (1999. 1. 98.), amikor azt fogalmazta meg: „Nem hiszem, hogy a pártok szakértőinek bármi köze is lenne a választási eredményekhez”. Bár vitapartnerem nagyon határozottan elveti mind azt a tézisémet, hogy a választások kimenetelében kulcsszerepet játszottak az agytrösztök, mind pedig azt, hogy azok mindenekelőtt a jobbközép pártok holdudvarában koncentráálódtak, utána mégis arra a következtetésre jut: „a szakértők csak abban játszottak szerepet, hogy megalapozták a jobboldal számára a *célravezető politikai stratégia és viselkedés kereteit*” (uo. – kiemelés az eredetiben). A két állítás – nézetem szerint – ellenétben áll egymással, mert amennyiben a szakértőknek nincs közükhöz a választási eredményekhez, akkor a célravezető politikai stratégia kereteit sem ők határozzák meg. Ráadásul Szoboszlai úgy véli, hogy az 1998. évi választásokat nem a jobboldal nyerte meg, hanem a baloldal veszítette el. A három állítás azonban így már végképp nehezen egyeztethető össze. Továbbá kevés magyarázó erővel bír az a megközelítés, amely szerint egy választási eredmény kimenetele *csak az egyik oldaltól* függ. Holott Szoboszlai maga utalt rá, hogy a szakértőknek nagyon is komoly szerepük van a stratégia és a viselkedés keretfeltételeinek kidolgozásában.

De Szoboszlai többet is állít. Azt, hogy a Fidesz győzelmét – az általam írottakkal ellentétben – „nem az igen esetleges think-tankjeinek, hanem jól összekovácsolódott, a parlamenti párharcokban megedződött szűk politikusi gárdájának, egyénileg is igen felkészült, kommunikációs- és vitaképes vezető pártpolitikusaiknak köszönheti” (100.). Itt most nem foglalkoznék azzal, hogy vitapartnerem mintha magát cáfolná (hiszen

fentebb azt állította, a választásokat nem a jobboldal nyerte meg, hanem a baloldal veszítette el) – sokkal inkább érdekes, hogy a választási eredményességet a *pártpolitikusok* teljesítményéből eredezteti. Ennek a megközelítésnek van létjogosultsága, de egész vitaindító dolgozatomból abból a megfontolásból indult ki, hogy a versenyképességet az agytrösztök területén kell előállítani. A pártpolitikusok versenyképessége a történetnek egy másik síkjára, amellyel a dolgozat lényegében nem foglalkozott. Amikor tehát Szoboszlai György – elvitatván a think-tank-szervezetek fogalmának hazai viszonyokra való alkalmazhatóságát – azt állítja, hogy a választásokat személyiségek döntötték el, valójában egész koncepciómat opponálja, igaz anélkül, hogy a versenyképesség valamifajta kritériumrendszerét felállítaná. Ugyanakkor el kell ismernem, hogy Szoboszlai nagyon is megfontolandó szempontokat vet fel a *választási eredmények magyarázatára*. Ezeket a szempontokat köszönettel veszem, és el is gondolkodom rajtuk, de elemzési logikám szempontjából kevésbé hasznosíthatók. Az én kérdésem ugyanis az volt, hogy a két választás (1994–1998) között *hogyan alakozott meg a Fidesz jó választási eredménye*. Szoboszlai kérdése ezzel szemben az: milyen tényezők befolyásolhatták a választásokat? Válaszai *ebből* a szempontból relevánsak.

Másik vitapartnerem, Török Gábor is azt állítja, hogy agytrösztök nem tudnak eldönteni választásokat (1999. 2. 121.). Majd utána megjegyzi: a választások befolyásolására képes agytrösztök csak az agytröszt fogalom általam adott ártérmezéséből „állhatnak elő” (123.). Valóban: itt viszszajutunk ahhoz a kérdéshez, hogy mely szervezeteket tekintem én agytrösztöknek. Nem akarom megismételni a fentebb írottakat, csak röviden utalok rá, hogy *önmagukban* a klasszikus, nyugati értelemben vett agytrösztök a közfelfogás áthangolására nem lettek volna képesek. A Fidesz sikeres választási szereplését tehát csak a tágabb értelemben vett think-tank-szervezetek tudták előkészíteni.

Ezzel kapcsolatban utalok Tardos Róbert (1999. 3. 130.) igen fontos megállapításra, miszerint az agytrösztöknek nagyon komoly szerepük volt az 1994–98 közötti ellenzéki pártok közötti erőviszonyok átrendezésében, illetve a Fidesz vezető pozícióba való emelkedésében. Ő hívja fel a figyelmet arra is, hogy 1996 és 1998 tavasza között hogyan alakultak az akkori ellenzék népszerűségi mutatói, amely folyamat lényege nem is annyira az volt, hogy növelnie, hanem sokkal inkább azt, hogy stabilizálnia kellett az ellenzéknek szavazatai számát. Ha így fogjuk fel (márpedig ez nagyon érdekes perspektíva), akkor azt mondhatjuk: a Fidesz körül létrejövő agytrösztöknek – klímaformáló szerepükön túlmenően – volt egy nagyon primer *szavazat-stabilizáló* szerepük is. Kutatásom későbbi szakaszában erre a szempontokra fokozottan tekintettel leszek.

A vitában talán leginkább Dessewffy Tibor kerül közel az én nézeteimhez, amikor azt írja (1999. 2. 128.), hogy a Fidesz riválisainál sikeresebben szervezte meg háttérmunkáját és háttérintézteit. Úgy értékeli, hogy az MSZP és az SZDSZ háttérintézettei „nem álltak elő a nyilvánosságot különösebben megrázó teljesítményekkel”. Dessewffy a kormánypártok részéről „téves koncepcióról” beszél. Felveti – de csak felveti – a *döntés-előkészítés* kérdéskörét, és úgy ítéli meg, hogy a kormánypártok

bíztak miniszteriális (tehát formális) apparátusaikban. Ugyanakkor ő is és mások is utalnak arra, hogy az agytrösztök fokozottabb alkalmazásának elmaradása nem azért következett be, mert jelentőségüket „a politikai szereplők még nem ismerték fel” (129.). A fő problémát a szerző a pártfinanszírozás megoldatlanságában látja.

HÁLÓZATOK, AGYTRÖSZTÖK ÉS GYENGE KÖTÉSEK

Vitaindítómban viszonylag rövid terjedelemben foglalkoztam Mark Granovetter amerikai szociológus „gyenge kötések creje” tézisével. A fogalmat Granovetter nem a politikai életre, még kevésbé a pártokra dolgozta ki, mégis úgy gondoltam: kellő megszorításokkal alkalmazható a hazai pártokra, illetve a Fidesz megerősödésének magyarázatára is. Örülök, hogy a dolgozat végén, látszólag „mellékesen” előkerülő gondolatmenetre több hozzászóló is reagált.

Boros László (nem vitatva a Fidesz-háttérszervezetek híd szerepéről általam adott értelmezést) úgy véli, hogy „a Fidesz mögött kiépült think-tank alapjaiban gyenge kötésekre épült kiindulásakor, ezért tudott kiszélesedni, és így válhatott viszonylag hatékony háttérre” (1999. 1. 115.). Dessewffy Tibor is visszaigazolja (1999. 2. 130.) a „gyenge kötések ereje” tézisét, ugyanakkor megjegyzi, a dolgozatban nem látja világosan bizonyítottnak, hogy például a Századvég Politikai Elemzések Központja szaporította volna a gyenge kötések. Továbbá úgy véli, hogy a granovetteri tézis maga is csak egy „kitágított agytrösztfogalom” következtében kerülhetett az írás végére. Dessewffy álláspontja ebben a vonatkozásban „kettős”: miközben elismeri, hogy igazam van, amikor a Fidesz választási győzelmében „kiemelt jelentőséget” tulajdonítok a gyenge kötéseknek, aközben vitatja is, hogy az agytrösztöknek és a gyenge kötésekre épülő intézményi hálóknak szorosabb közük lenne egymáshoz. Sőt: vitapartnerem a gyenge kötések tézisének vizsgálatát inkább egy másik kutatásba utalná.

Ezzel szemben Tardos Róbert – mint a network-tematika egyik hazai szakértője – kifejezetten jótékonyan látja (1999. 3. 131.), hogy az agytrösztök vizsgálata nyújtotta „kissé leszűkítő kereteken túl” dolgozatom „az intézmények, az egyesületek, a társaságok, a mozgalmak szélesebb tartományát vonja be elemzésébe”. Tardos tehát – mint ahogyan már korábban is utaltam rá – „megengedőbb” vitaindítóm megítélésében. „Elnézi” nekem az egyébként általa is szóvá tett fogalmi lazaságot, mert úgy ítéli meg, hogy a gyenge kötések ereje tézisének alkalmazása „a társadalmi rétegződést is érintő strukturális elemzések irányába mutat”. Ugyanakkor – komolyan véve a dolgozatom végén felvetett tézist – nem fogadja el az általam adott „gyenge kötés”-interpretációt. Úgy látja, hogy a Fidesz eleve nem állt rosszul gyenge kötések „dolgában”, amit mi sem bizonyít jobban, mint hogy „a Fidesz egészen 1998-ig – a legkülönbözőbb oldalak felől – kitüntetett helyet foglalt el mind a második választások, mind a pártkonszenzusz-hőmérők rangsorában” (132.). Tardos tehát úgy látja, hogy – a gyenge kötések kezdettől adottak lévén

– ebben a tekintetben kevés változás történt, annál több az erős és az általa középerősnek tekintett kötésekben, például a jobbközép választási blokk létrehozásában. Vitatézise elgondolkodtató, de mégsem teljesen meggyőző. Az ugyanis, hogy például a Fidesz a másodlagos pártpreferenciák terén kezdettől jó szerepelt, még nem bizonyítja az általam mondottak ellenkezőjét. A Fidesznek – továbbra is így látom – 1994 és 1998 között alakultak ki azok a gyenge kötései, amelyek a korábbiakban hiányoztak. A párt választási győzelmét tehát az agytrösztöknek az a munkája is segítette, hogy azt „kinyitották” a pártot korábban csak távolról figyelő csoportok (például menedzserek, multinacionális gazdasági elit stb.) irányában.

AZ ELMOZDULÁS LEHETSÉGES IRÁNYAI

Mindezek után szeretnék nagyon röviden foglalkozni azzal a kérdéssel: milyen továbblépési irányok látszanak kirajzolódni a vita tanulságait is figyelembe véve. Bár az én logikámban korántsem volt érzékelhető olyan fogalmi „törés”, mint egyik-másik vitapartnerem szerint, el kell gondolkodnom, hogy vajon miként lehet *egzaktabbá tenni a fogalomhasználatot*.

Fenntartom azt az álláspontomat, hogy az általam alkotott fogalmi háló nem volt következetlen, még akkor sem, ha túl tágan vontam meg az agytröszt-szervezetek kereteit. Igyekeztem azonban megindokolni, hogy miért nem maradtam a szűkebb fogalomhasználat mellett. A dolgot ebben a vonatkozásban arról a helyzetről számolt be, amelyben *a klasszikus nyugat-európai kutatóintézeti agytrösztök funkcióit más szerveződési típusok is ellátják*. Azért nem csupán csak a public policy institute típusú intézményeket vizsgáltam (mint azt Mándi Tibor ajánlotta), mert ezen szerveződések vizsgálatával nem tudtam volna tetten érni azokat a komplexebb hatásokat és mechanizmusokat, amelyek a nyugati agytrösztök munkájában megjelennek. A hozzászólók nagyon sokat segítettek annak megértésében, hogy a magyar terep alapjaiban más, mint a nyugat-európai, abban azonban egyáltalán nem vagyok biztos, hogy az agytröszt fogalom itthon alkalmazhatatlan lenne.

A hozzászólások nyomán egyre inkább úgy látom, hogy az agytrösztök kutatása – bár önmagában is fontos – *része a politikai hálózatok kutatásának*. A politikai hálózatok vizsgálata Nyugat-Európában hosszú múltra tekint vissza, nálunk azonban csekélyek a hagyományai. A közeljövő kutatási feladata, hogy az eddigieknél jobban tisztázzuk: hogyan viszonyulnak egymáshoz a politikai hálózatok és az agytrösztök.

Ugyancsak vizsgálni kell majd azt a többek által felvetett kérdést, hogy a ma még csökevényesen létező agytröszt-szféra kialakulása és a politika professzionalizálódása között mennyire szorosak az összefüggések. Ha ugyanis igaza van Boros Lászlónak (hogy tudniillik az agytrösztök kialakulásának útjában legtöbbször az általa hívőknek nevezett csoportok állnak), akkor némileg szkeptikusaknak kell lennünk a jövőt illetően. Ha azonban azt nézzük, hogy egyre bonyolultabb szakpolitikai stációkon ke-

resztül történik majd a versenyképesség megalapozása, akkor mégis optimizmussal tekinthetünk előre.

Az agytrösztökre a leginkább azért lehet majd szükség, mert *viharos sebességgel módosulnak a versenyképesség kritériumai*. E vonatkozásban egyre kevésbé lesz az a helyzet, amiről Török Gábor beszél (1999. 2. 122.): „A mai politikai elit java része azért is idegenkedik a professzionális tanácsadóktól, mert értelmiségi előpályával és polihisztori attitűdökkel rendelkezvén, önmaga tölti be saját tanácsadójának szerepét”. Ma még a polihisztor típusú politikus versenyképes, de 5-10-15 év múlva valószínűleg már nem lesz az. S valószínűleg az agytrösztök is alkalmazkodni fognak ehhez a helyzethez. Török Gábor és mások hozzászólásai arról győzték meg, hogy *az agytrösztök funkcióváltásai szorosan összefüggenek a politikusi versenyképesség követelményeivel*. Ha tehát a politikai életben még dominánsan jelen van a „multifunkcionális”-profétikus politikus, az agytrösztöktől sem várható el, hogy szerepük a nyugat-európai intézményes változatra korlátozódjék.

Végezetül még egyszer köszönöm a hozzászólóknak, hogy kritikáikkal és támogató észrevételeikkel további bátorítást adtak számomra. Mint ahogy eredeti cikkemben jeleztem: az igazi munka csak most kezdődik, hiszen a hazai terepről eddig csak hipotéziseket fogalmazhattam meg. Vitapartnereim segítségével magam is látom a felvetett hipotézisek gyengeségét, de azért valamicske fény is dereng az alagút végén.

JEGYZETEK

¹ Juhász Gábor, 1996. Pénzképviselés. HVG Rt.

² Vitaindító írásomban sajnálatos módon összekevertem a Századvég Politikai Iskolát és a Századvég Politikai Elemzések Központját. Ezért az érintettektől elnézést kérek.